

Małgorzata Fedorowicz-Kruszewska

Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
e-mail: fema@umk.pl

„Małe satelity na kółkach”, czyli o historii i współczesnej działalności bibliotek ruchomych

---

STRESZCZENIE: Artykuł jest poświęcony jednej z form dostarczania usług biblioteczno-informacyjnych, jaką jest biblioteka ruchoma. Zaprezentowano w nim definicje, historię oraz rozwój bibliotek ruchomych. Następnie omówiono typy bibliotek ruchomych i możliwości ich wykorzystania. Scharakteryzowano zasoby, wyposażenie, organizację usług współczesnych bibliotek ruchomych oraz środki transportu, jakimi się posługują. Krótko omówiono kwalifikacje oraz obowiązki personelu bibliotecznego.

SŁOWA KLUCZOWE: bibliobus, biblioteka objazdowa, biblioteka ruchoma, biblioteka wędrowna, biblioteki publiczne, usługi biblioteczno-informacyjne

Wprowadzenie

„Małe satelity na kółkach”¹ to metaforyczne określenie bibliotek ruchomych, czyli mobilnych punktów bibliotek publicznych. Ich nadrzędnym celem jest zapewnienie równości w dostępie do usług bibliotecznych i informacyjnych. Ponieważ biblioteki ruchome nie są związane

---

¹ H. S. Smith, *A seamless web: the systems approach to library service*, „ALA Bulletin” 1967, no. 61, s. 180–185. Cyt. za: L. G. Pennel, *Bookmobiles*, [w:] *Encyclopedia of library and information science*, vol. 3, ed. A. Kent, H. Lancour, New York 1970, s. 4.

z jednym środowiskiem lokalnym, cechują się elastycznością i reagują na potrzeby zróżnicowanych społeczności², w tym mniejszości narodowych i etnicznych³, osób niepełnosprawnych i w wieku senioralnym⁴. Biblioteki ruchome mają długą, bo ponadstuletnią historię i w zależności od kraju rozwijały się z różną intensywnością, tym samym stając się rzadziej lub częściej przedmiotem opracowań. W polskiej literaturze przedmiotu jak dotąd niewiele uwagi poświęcono bibliotekom ruchomym⁵, chociaż w okresie po II wojnie światowej ta forma organizowania usług bibliotecznych w Polsce była realizowana przez biblioteki publiczne⁶, mimo że nigdy nie rozwijała się w takim zakresie jak np. w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych czy państwach skandynawskich. W polskim bibliotekarstwie chętniej organizowano punkty biblioteczne, choć na łamach czasopism środowiskowych toczyła się dyskusja nad zastąpieniem tych pierwszych bibliobusami⁷.

² *Mobile library guidelines* [on-line]. The Hague: IFLA Headquarters, 2010, 75 s. [dostęp 30 listopada 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ifla.org/files/hq/publications/professional-report/123.pdf>.

³ Do takich grup należy zaliczyć lud Saami zamieszkujący tereny Skandynawii i Rosji, dla którego zorganizowano w Norwegii, Szwecji i Finlandii biblioteki ruchome. W Szwecji biblioteki ruchome obsługują też inne mniejszości narodowe i etniczne, a wśród nich Serbów, Chorwatów, Bośniaków, Arabów, Kurdów, Turków i Somalijszczyków. Por. S. Inhanmäki, *Partnership in the North Calotte Area*, „Scandinavian Public Library Quarterly” 2010, no. 3, s. 19; T. Kappfjell, *The mobile culture library*. W: *World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council “Libraries – a voyage of discovery” August 14th–18th 2005, Oslo, Norway* [on-line]. Oslo: IFLA 2005, 8 s. [dostęp 30 listopada 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://archive.ifla.org/IV/ifla71/papers/147e-Kappfjell.pdf>; *Mobile library serving users from small language groups*, ed. P. Jokitalo, „Scandinavian Library Quarterly” [on-line] 2007, no. 3 [dostęp 30 listopada 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://slq.nu/?article=scandinavian-shortcuts-a-public-library-up-to-date-2>.

⁴ R. Niemeläinen, *Accessible library service in Kuusamo*, „Scandinavian Public Library Quarterly” 2009, no. 2, s. 8–9. Por. też *Library on Wheel* [on-line]. San Francisco Public Library [dostęp 30 listopada 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://sfpl.org/index.php?pg=0300021401>.

⁵ Por. np. *Bibliobus w służbie bibliotecznej*, „Zeszyty Przekładów” 1963, nr 2, 82 s.; K. Siekierycz, *U naszych najbliższych zamorskich sąsiadów*, „Bibliotekarz” 1960, nr 4, s. 113–118; T. Zarzębski, *Bibliobusy w Wielkiej Brytanii*, „Bibliotekarz” 1963, nr 3–4, s. 62–66.

⁶ Bibliobusy uruchomiła na przykład Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna w Bochni oraz Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy. Por. A. B., *Zmotoryzowana biblioteka na peryferiach wielkiego miasta*, „Poradnik Bibliotekarza” 1961, nr 5–6, s. 175; K. Jakimiszyn, *O czytelnikach bibliobusu*, „Bibliotekarz” 1957, nr 9–10, s. 303–305; W. Jankowerny, *Bibliobus w miejsce punktów bibliotecznych*, „Bibliotekarz” 1962, nr 7–8, s. 220.

⁷ Por. np. W. Dąbrowska, *Punkty czy bibliobusy*, „Bibliotekarz” 1960, nr 5, s. 154–155; H. Pietrulewicz, *Co dalej z punktami bibliotecznymi*, „Bibliotekarz” 1959, nr 9, s. 262–266; J. Wojciechowski, *Na najniższym szczeblu*, „Bibliotekarz” 1962, nr 1, s. 6–8.

Celem artykułu jest krótkie zaprezentowanie historii bibliotek ruchomych, ich funkcji, zadań i typologii, a także przybliżenie zasad ich organizacji, wyposażenia oraz budowania zbiorów. Zamierzeniem autorki jest również wskazanie możliwości ich wykorzystania w nowoczesnym bibliotekarstwie. Świadomie zasygnalizowano jedynie ekonomiczny aspekt działalności bibliotek ruchomych, wychodząc z założenia, że w zależności od kraju, źródła i sposoby finansowania bibliotek mogą się znacznie różnić, podobnie jak ceny amortyzacji stałej i ruchomej biblioteki. Ze względu na ograniczoną objętość tego tekstu pominięto kwestie parametrów technicznych pojazdów wykorzystywanych przez ruchome biblioteki. Zostały one szeroko omówione w przywoływanych już międzynarodowych wytycznych.

Warto zacząć od definicji ruchomej biblioteki (ang. *bookmobile, mobile library*), określanej też w literaturze mianem *biblioteki objazdowej*⁸. W *Podręcznym słowniku bibliotekarza biblioteka objazdowa* jest definiowana jako „biblioteka umieszczona w pojeździe (pociągu, bibliobusie, statku itp.) udostępniająca swe zbiory na określonej trasie, w miejscach odległych od stałych bibliotek publicznych”⁹, natomiast *bibliobus* jako „samochód przystosowany do obsługi czytelników w odległych od biblioteki miejscowościach”¹⁰. Należy uzupełnić, że mobilne kolekcje można umieszczać nie tylko w pojazdach samochodowych, na statkach i w pociągach, ale także na łodziach, w wozach ciągniętych przez osły, w jukach niesionych przez wielbłądy, muły i słonie, jak również w torbach przytroczonych do rowerów¹¹. Natomiast usługi ruchomych bibliotek wychodzą obecnie poza – przywołane w definicji – udostępnianie zgromadzonej kolekcji, chociaż ich repertuar jest ograniczony do tych traktowanych współcześnie jako podstawowe¹².

W literaturze przedmiotu stosuje się niejednokrotnie termin *bibliobus* na oznaczenie bibliotek ruchomych, co zapewne wynika z faktu, że większość z nich posługuje się specjalnie zaprojektowanym pojazdem sa-

⁸ Por. *Podręczny słownik bibliotekarza*, oprac. G. Czapnik, Z. Gruszka, współpr. H. Ta-deusiewicz, Warszawa 2011, s. 39.

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże, s. 31.

¹¹ *International encyclopedia of information and library science*, ed. J. Feather, P. Sturges, London–New York 2003, s. 427; S. H. Horrocks, J. A. Hargreaves, *Działalność bibliobusów w świecie*, [w:] *Bibliobus w służbie...*, s. 75, 78.

¹² Por. P. Brophy, *The library in the twenty-first century: new services for the information age*, London 2005, s. 29.

mochodowym, czyli właśnie bibliobusem. Jednak z uwagi na to, że bibliobus jest jedynie środkiem transportu wykorzystywanym przez biblioteki ruchome, autorka nie będzie stosowała tego uproszczonego i nie zawsze trafnego określenia w odniesieniu do omawianej w tekście formy dostarczania usług biblioteczno-informacyjnych.

Początki i rozwój

Koncepcja ruchomych bibliotek jest udoskonaloną wersją idei bibliotek wędrownych (ang. *itinerating libraries*) zapoczątkowanej przez Samuela Browna na początku XIX w. w Szkocji¹³. Były to niewielkie kolekcje książek, pakowane do specjalnie skonstruowanych skrzyń i przewożone do wyznaczonych miejsc (np. urzędów pocztowych, sklepów, szkół, domów prywatnych, organizacji społecznych), gdzie pozostawały do dyspozycji lokalnej społeczności przez okres kilku miesięcy. Następnie wymieniano je na nowy zestaw książek, a ten wykorzystany lokowano w innym miejscu¹⁴. Również w Stanach Zjednoczonych początków istnienia bibliotek ruchomych należy doszukiwać się w wędrownych bibliotekach (określanych tu mianem *travelling libraries*), organizowanych już pod koniec XIX i w początkach XX w. Osobą zaangażowaną w powstanie wędrownych bibliotek był, kojarzony przede wszystkim z opracowaniem klasyfikacji dziesiętnej piśmiennictwa, Melvil Dewey (1851–1931). Nie tylko wprowadził on instytucję bibliotek wędrownych w stanie Nowy Jork, ale z czasem proponował zwiększenie efektywności ich działania przez umieszczenie księgozbiorów w pojazdach, w których pracę znajdują również bibliotekarze¹⁵. Z kolei Benjamin Franklin, którego rolę bardziej wiąże się z budowaniem miejsc uspołeczniających, zakładał tzw. *community-founded public libraries*, czy też *social libraries*, których członkowie

¹³ W niektórych opracowaniach można znaleźć informację, że biblioteki wędrowne w Wielkiej Brytanii działały już w XVII w. Por. J. Cummings, „How can we fail?” *The Texas State Library’s travelling libraries and bookmobiles, 1916–1966*. *Libraries & the Cultural Record* [on-line] 2009, vol. 44, iss. 3 [dostęp 30 listopada 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://papi27.uci.umk.pl/web/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=a850e738-7b8d-4208-adbd-e24e9755f074%40sessionmgr113&vid=12&hid=106>.

¹⁴ *International encyclopedia...*, s. 427.

¹⁵ W. B. Linderman, *Dewey Melvil*, [w:] *Encyclopedia of library and information science*, vol. 7, ed. A. Kent, H. Lancour, New York 1972, s. 151; L. G. Pennel, dz. cyt., s. 4.

wymieniali się nabywanymi przez siebie książkami¹⁶. Koncepcja bibliotek ruchomych znalazła także podatny grunt na ziemiach polskich, gdzie poświęcono jej kilka publikacji metodycznych¹⁷. Jak pisała Helena Radlińska – popularyzatorka tej formy udostępniania księgozbiorów – „wędrowność małych księgozbiorów jest jedną z form rozszerzania zakresu wpływów biblioteki powszechnej”¹⁸. Biblioteki wędrowne w Polsce lokowano w siedzibach organizacji oświatowych i społecznych, takich jak np. kółka rolnicze, związki młodzieży, a także w szkołach czy fabrykach¹⁹. Wykonywały one zadania oświatowe, samokształceniowe, jak też rozrywkowe, co wpływało na dobór tytułów do kolekcji²⁰.

Jak już wspomniano, wędrowne biblioteki stanowiły inspirację dla bibliotek ruchomych, które dostarczały bogatsze kolekcje na krótszy czas (do kilku godzin), ale z większą częstotliwością (np. co tydzień, co miesiąc) i możliwością dotarcia do więcej niż jednego miejsca. Kolejnym atutem bibliotek ruchomych było to, że dysponowały profesjonalnym personelem, w przeciwieństwie do bibliotek wędrownych, najczęściej obsługiwanych przez osoby bez specjalnego przygotowania.

Jedna z pierwszych ruchomych bibliotek została założona w 1859 r. w Warrington w Wielkiej Brytanii. Kolejne organizował Instytut Mechaniki (Mechanics Institute) – samopomocowa organizacja o charakterze edukacyjnym, uwzględniająca w działalności także usługi biblioteczne. W 1904 r. biblioteka publiczna w Glasgow nabyła pojazd ciągnięty przez konie, w którym zorganizowano mobilną bibliotekę. W 1920 r. zastąpiono go pojazdem mechanicznym²¹. Korzystne warunki do tworzenia ruchomych bibliotek pojawiły się w latach 20. ubiegłego wieku w Stanach Zjednoczonych, kiedy powstała sieć dobrych dróg w poszczególnych stanach, chociaż pierwszą bibliotekę ruchomą zorganizowano już w 1905 r. w stanie Maryland²².

¹⁶ D. K. Fourie, D. R. Dowell, *Libraries in the information age: an introduction and career exploration*, Greenwood Village 2002, s. 23; T. Kruszewski, *Przestrzenie biblioteki. O symbolicznej, fizycznej i społecznej obecności instytucji*, Toruń 2012.

¹⁷ H. Orsza, *Jak prowadzić biblioteki wędrowne*, Toruń–Warszawa–Siedlce 1922. Por. też F. Czerwijowski, *Biblioteki powszechne. Podręcznik dla zakładających i prowadzących biblioteki*, Warszawa 1919, s. 35–38; K. Konopka, *Jak urządzić biblioteki*, Kraków 1925, s. 39–40.

¹⁸ H. Orsza, dz. cyt., s. 7.

¹⁹ Tamże, s. 9, 19.

²⁰ K. Konopka, dz. cyt., s. 40.

²¹ *International encyclopedia...*, s. 427.

²² J. Cummings, dz. cyt. Por. rozważania Melvila Deweya nad koniecznością zorga-

W połowie lat 20. XX w. okręgowe biblioteki publiczne w Wielkiej Brytanii objęły swoim oddziaływaniem obszary wiejskie. Początkowo wysyłały wymienne księgozbiory do zlokalizowanych na tych terenach domów kultury. Z czasem ta forma dostarczania usług bibliotecznych została zastąpiona siecią ruchomych bibliotek, zorganizowanych do 1955 r. przez większość brytyjskich publicznych bibliotek okręgowych²³.

Zarówno w Wielkiej Brytanii, jak i Stanach Zjednoczonych, krajach przodujących w zakresie organizowania bibliotek ruchomych, początkowo wykorzystywano je do obsługi terenów wiejskich²⁴. W 1931 r. zorganizowano jednak miejski bibliobus w Manchesterze. Przed 1939 r. miejskie biblioteki ruchome pojawiły się również w Stanach Zjednoczonych²⁵, a po zakończeniu II wojny światowej – w Kanadzie, Niemczech, Szwecji i Norwegii²⁶. Uznano bowiem, że i w większych społecznościach odległość od biblioteki, z powodu niedostatku transportu publicznego, ograniczonej mobilności użytkowników, niepełnosprawności, przebywania w domach pomocy społecznej, może być przeszkodą nie do pokonania²⁷.

Do rozwoju bibliotek ruchomych przyczyniło się także UNESCO, które w ramach programu rozwoju usług bibliotecznych, począwszy od lat 50. ubiegłego wieku, zapewniało fundusze na zakup bibliobusów do bibliotek w Nigerii, Iraku, Indiach, Singapurze, Kolumbii, Peru, Chile i Grecji²⁸.

Współcześnie biblioteki ruchome są organizowane zarówno w krajach wysoko rozwiniętych, jak i rozwijających się, takich jak Indie, Chiny, Tajlandia czy niektóre kraje afrykańskie. W związku z tym pojawiają się różnice w środkach, metodach i organizacji tej formy usług. W krajach wysoko rozwiniętych istnieją stowarzyszenia działające na rzecz bibliotek ruchomych. W Wielkiej Brytanii w ramach Chartered Institute of Library and Information Professionals (dalej: CILIP) funkcjonuje sekcja Branch and Mobile Libraries. Inicjuje ona coroczne spotkania „National

---

nizowania bibliotek ruchomych w wagonach i pojazdach samochodowych: M. Dewey, *On libraries: for librarians* [on-line]. New York: Dodd, Mead & Company, 1904 [dostęp 30 listopada 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://archive.org/stream/onlibraries-forl02dewegoog#page/n3/mode/1up>.

²³ *International encyclopedia...*, s. 427.

²⁴ J. Cummings, dz. cyt.

²⁵ P. Vaillant, *Bibliobus miejski w Grenoble*, [w:] *Bibliobus w służbie...*, s. 36.

²⁶ Tamże.

²⁷ *International encyclopedia...*, s. 427–428.

²⁸ L. G. Pennel, dz. cyt., s. 28.

Mobilemeet”, które dają bibliotekarzom okazję do wymiany zawodowych doświadczeń. Również raz w roku pracownicy bibliotek ruchomych mogą wziąć udział w „letniej szkole” oferującej szkolenia m.in. z zakresu motywowania do pracy, projektowania wystaw, selekcji zbiorów, zarządzania usługami. Wymieniona sekcja wydaje także czasopismo „Service Point”²⁹. W Stanach Zjednoczonych istnieje Association of Bookmobile and Outreach Services (dalej: ABOS), będące forum wymiany poglądów na temat bibliotek ruchomych i innych usług świadczonych poza stałą biblioteką, organizujące różne formy szkolenia pracowników bibliotek ruchomych i promujące omawiane formy dostarczania usług biblioteczno-informacyjnych³⁰. W 2008 r. ABOS opracowało *Association of Bookmobile and Outreach Services Guidelines*³¹. Warto wspomnieć, że w 2010 r. ukazało się pod auspicjami IFLA kolejne wydanie wytycznych o charakterze międzynarodowym, dotyczących działalności ruchomych bibliotek³².

Ruhome biblioteki i ich zastosowanie

W najnowszych międzynarodowych wytycznych zwraca się uwagę na kilka typów obsługi bibliotecznej wykorzystujących ruhome biblioteki:

- Struktura, w obręb której wchodzi stała biblioteka główna, jej filie oraz biblioteka ruchoma świadcząca usługi biblioteczno-informacyjne użytkownikom zamieszkującym tereny wiejskie i miejskie. Jest ona najczęściej wykorzystywana.
- Samodzielnie funkcjonująca biblioteka ruchoma. Występuje ona w miejscach, w których z powodów geograficznych, ekonomicznych czy politycznych nie ma możliwości zorganizowania stałej biblioteki zaspokajającej potrzeby środowiska. Dotyczy to regionów wiej-

²⁹ *Branch and Mobile Libraries: About BMLG* [on-line]. Chartered Institute of Library and Information Professionals [dostęp 30 listopada 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.cilip.org.uk/get-involved/special-interest-groups/branch-mobile/about/pages/default.aspx>.

³⁰ *About [ABOS]* [on-line]. Association of Bookmobile and Outreach Services [dostęp 30 listopada 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.abos-outreach.org/ABOSabout.html>.

³¹ *Association of Bookmobile and Outreach Services Guidelines* [on-line]. Association of Bookmobile and Outreach Services [dostęp 30 listopada 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.abos-outreach.org/2008BookmobileGuidelines.pdf>.

³² *Mobile library guidelines...* Pierwsze wydanie ukazało się w 1991 r. Por. R. Pestell, *Mobile library guidelines*, The Hague 1991.

skich położonych z dala od jednego miejskiego centrum lub grup miejscowości o zbliżonej wielkości.

- Specjalistyczna biblioteka ruchoma, spełniająca szczególne funkcje, które są reakcją na aktualne potrzeby, np. związane z polityką biblioteczną organizatora usług czy ze zmianami społeczno-ekonomicznymi³³.

Wśród specjalistycznych bibliotek można wyróżnić kilka typów. Pierwszy z nich to **dziecięce biblioteki ruchome**, promujące usługi biblioteczne dla dzieci i odwiedzające nie tylko szkoły, ale pojawiające się przy okazji organizowanych imprez, takich jak festiwale, zawody, kiermasze oraz pokazy. Zdarza się, że współpracują one z muzeami i galeriami. Kolejną grupę tworzą **szkolne biblioteki ruchome**. Często są one organizowane przez lokalne władze oświatowe i stanowią ważny element procesu edukacyjnego, oferując swoje usługi szkołom i przedszkolom. W sytuacji, gdy są niezależne od władz oświatowych, odwiedzają placówki edukacyjne przy okazji świadczenia usług innym grupom użytkowników. Wspierają swą kolekcją biblioteki szkolne (lub je zastępują, jeśli w szkole nie ma biblioteki). Również do dzieci adresowane są usługi **bibliotek wspierających proces uczenia się**. Projektuje się je z myślą o tych, które nie mają właściwych warunków do nauki w domu. W bibliotekach ruchomych tego typu mogą odrobić lekcje, otrzymać wsparcie i pomoc profesjonalisty³⁴.

Biblioteki ruchome obsługujące osoby unieruchomione w domu (ang. *housebound people*) to kolejny typ specjalistycznych bibliotek ruchomych. Zaprojektowane są z myślą o użytkownikach, którzy z powodu zaawansowanego wieku, choroby lub niepełnosprawności nie mogą samodzielnie dotrzeć do biblioteki. Są to niewielkie pojazdy, zaopatrzone w publikacje o charakterze popularnym. Z uwagi na zaawansowany wiek użytkowników dokumenty niejednokrotnie mają formę książek mówionych (ang. *talking books*) oraz tekstów wydrukowanych powiększoną czcionką (ang. *large print*). Odwiedziny odbywają się w odstępach dwutygodniowych lub miesięcznych. Podobne kolekcje posiadają **biblioteki odwiedzające instytucje opiekuńcze**. Ich usługi są kierowane do osób mieszkających w domach pomocy społecznej i innych placówkach opiekuńczych, a więc przede wszystkim do seniorów i niepełnosprawnych.

³³ *International encyclopedia...*, s.428; *Mobile library guidelines...*

³⁴ Tamże.

Biblioteki te oferują zazwyczaj usługi informacyjne z zakresu opieki społecznej i zdrowotnej³⁵.

Jednym z ostatnich typów specjalistycznych bibliotek ruchomych są **cyberbiblioteki**, wyposażone w komputery podłączone do Internetu, skanery, kserokopiarki, CD, DVD i stacje do odsłuchiwania nagrań. W tego typu bibliotekach pracownicy oferują użytkownikom pomoc, w tym szkolenia³⁶ (np. z zakresu korzystania z nowoczesnych narzędzi wyszukiwawczych).

Wymienione typy nie wyczerpują różnorodności specjalistycznych bibliotek ruchomych, wśród których wymienia się też te, świadczące usługi osobom poszukującym pracy, bezdomnym czy Aborygenom³⁷. Przywołane typy organizacji bibliotek ruchomych nie są rozłączne. Niejednokrotnie łączą w sobie kilka cech. Korzystają z nich zarówno dzieci, jak i dorośli, a oprócz kolekcji standardowych i niestandardowych dokumentów oferują stanowiska komputerowe z dostępem do sieci oraz konsole *play station*.

Środki transportu

Pierwotnie najczęściej wykorzystywanym środkiem transportu były wozy konne. Dopiero na początku XX w. – wraz z rozwojem motoryzacji – zaczęto używać pojazdów mechanicznych. Nie oznacza to, że obecnie biblioteki ruchome są ulokowane jedynie w nich. Jak sygnalizowano, można znaleźć przykłady wykorzystywania w przeszłości, jak również obecnie zwierząt lub środków lokomocji, takich jak pociąg, statek czy łódź. Nie ulega jednak wątpliwości, że najczęściej biblioteki ruchome mieszczą się w pojazdach samochodowych, które mogą różnić się wielkością i rozplanowaniem przestrzeni. W zależności od typu biblioteki ruchomej wykorzystuje się furgonetki, ciężarówki, autobusy oraz przyczepy³⁸. Ostateczny wybór pojazdu jest zazwyczaj podyktowany ceną, dostępnością na rynku, stanem dróg, wielkością zbiorów, spodziewanym zainteresowaniem użytkowników, a także wymogami związanymi z przyłączeniem

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże.

³⁸ *Mobile library guidelines...*

technologii informacyjnych³⁹. Rodzaj pojazdu wpływa nie tylko na wielkość i zróżnicowanie kolekcji bibliotecznej, ale również na ofertę proponowanych usług oraz komfort użytkownika.

Wyposażenie

Na przestrzeni lat ruchome biblioteki ulegały przemianom. Początkowo miały postać ruchomych regałów z książkami. Współcześnie są to często miejsca dostępne dla osób niepełnosprawnych (niskopodłogowe, wyposażone w windy i poręcze), zapewniające komfort i bezpieczeństwo pracy (z czujnikami cofania, automatycznie otwieranymi drzwiami, kurtynami powietrznymi, wentylacją, ogrzewaniem, półprzezroczystymi dachami). Ewolucji uległy także sposoby prezentowania zbiorów oraz formy udostępniania informacji. Pojawiły się regulowane półki, obrotowe stelaże do książek, pojemniki na książki dziecięce, biblioteczne programy komputerowe, kserokopiarki, skanery, stanowiska komputerowe podłączone do Internetu, konsole *play station*⁴⁰, a w strefach dziecięcych – pluszaki i miękkie poduchy do siedzenia. Większe biblioteki ruchome, które stanowią również miejsce spotkań lokalnej społeczności, wyposaża się w rzutniki multimedialne, sprzęt nagraniowy, w tym kamery cyfrowe. Biblioteki ruchome są także obsługiwane przez zintegrowane systemy biblioteczne⁴¹.

Standardowe wyposażenie bibliotek ruchomych nie odbiega znacznie od tego, co można zaobserwować w stałych bibliotekach. Oczywiście, istnieją pewne różnice podyktowane specyfiką tych pierwszych. Przykładowo, półki, na których ustawia się zbiory, muszą być albo zamontowane z lekkim odchyleniem od poziomu podłogi, co zabezpiecza książki przed wypadaniem w trakcie jazdy, albo zaopatrzone w podtrzymujące listwy⁴². Zazwyczaj nie wyposaża się bibliotek ruchomych w miejsca do siedzenia dla użytkowników. Wyjątkiem jest sytuacja, kiedy znajdują się w nich stanowiska komputerowe dla użytkowników⁴³. Biblioteki ruchome mogą być wykorzystywane nie tylko do reklamowania usług biblioteczno-infor-

³⁹ Tamże.

⁴⁰ *International encyclopedia...*, s. 428. Por. też *Mobile library for everyone, including man's best friend*, ed. P. Jokitalo, „Scandinavian Public Library Quarterly” 2009, no. 4, s. 26.

⁴¹ *Mobile library guidelines...*

⁴² Tamże.

⁴³ Tamże.

macyjnych, ale też wszelkich inicjatyw samorządowych czy społecznych, dlatego ważnym elementem ich wyposażenia są tablice ogłoszeń, zarówno tradycyjne, jak i elektroniczne. Bez względu na to, czy znajdują się wewnątrz, czy na zewnątrz biblioteki, informacje tam zamieszczane muszą być aktualne⁴⁴.

Uatrakcyjnianie wnętrza biblioteki nie może odbywać się kosztem komfortu pracy i odpoczynku zatrudnionych w niej osób⁴⁵. Wielkość ruchomej biblioteki wpływa na poziom wyposażenia w sprzęt i inne udogodnienia, z których korzystają pracownicy. Wśród takiego wyposażenia powinny się znaleźć: umywalka, ręczniki, kuchenka mikrofalowa, mała lodówka, zegar, szafka na naczynia, składany stół, szafa i lustro, toaleta, radio, telefon komórkowy⁴⁶.

Zbiory

Zbiory powinny odzwierciedlać potrzeby obsługiwanego środowiska w zakresie edukacji, informacji, kultury i rozrywki. Istotne znaczenie ma zróżnicowanie społeczności pod względem wieku, płci, a także przynależności religijnej i etnicznej⁴⁷. Jest to postulat oczywisty i typowy dla wszystkich bibliotek publicznych.

Zachodzące na przestrzeni lat przemiany w strukturze gromadzonych w ruchomych bibliotekach zbiorów są nie tylko efektem reagowania na potrzeby i oczekiwania środowiska, ale także następstwem ewolucji istniejących form dokumentów i powstawania nowych. Początkowo gromadzono jedynie książki i czasopisma, choć już na początku lat 60. ubiegłego wieku w Stanach Zjednoczonych oferowano też płyty gramofonowe oraz filmy⁴⁸. Współcześnie, oprócz stanowiących nadal większość zbiorów książek i czasopism drukowanych, biblioteki ruchome udostępniają dokumenty on-line, materiały na płytach CD i DVD, zabawki, gry komputerowe. Wielkość kolekcji jest zależna od rozmiarów pojazdu, którym posługuje się biblioteka i może wynosić od 1000 do 7000 jednostek⁴⁹.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Por. S. W. Smith, *Możliwości zastosowania bibliobusów w służbie bibliotecznej*, [w:] *Bibliobus w służbie...*, s. 19–20.

⁴⁹ *Mobile library for everyone...*, s. 26; *Mobile library guidelines...*

Ponieważ bibliobus lub inny środek transportu może pomieścić ograniczoną liczbę dokumentów, dobór tytułów powinien być – w większym stopniu niż w stałej bibliotece publicznej – podyktowany ich atrakcyjnością i czasem pojawienia się na rynku księgarskim⁵⁰. Poza tym kolekcja powinna być regularnie wymieniana. Aby zachęcić użytkowników do korzystania z bibliotek ruchomych, oferuje się możliwość zamawiania konkretnych tytułów na życzenie czytelników, a także pobrania i zgrania na nośnik pamięci książek (w tym książek mówionych) oraz muzyki.

Personel biblioteki ruchomej

W zależności od kraju pracownikom bibliotecznym stawia się inne wymagania związane z wykształceniem⁵¹, stąd nie jest zasadne ich szczegółowe omawianie w tym przyczynku. Nie ma jednak wątpliwości, że istotnym elementem działalności każdej biblioteki jest kompetentny i życzliwy personel, zainteresowany potrzebami użytkowników, ale także zaangażowany w promowanie biblioteki i czytelnictwa. Nie inaczej jest w bibliotece ruchomej. Pracownicy biblioteczni powinni mieć możliwość uczestniczenia w szkoleniach podnoszących tzw. umiejętności miękkie (społeczne) oraz kompetencje zawodowe. Ponadto winni brać udział w selekcji książek, planowaniu trasy przejazdu, projektowaniu nowych bibliobusów oraz tworzeniu strategicznych projektów rozwoju biblioteki. Pracownicy bibliotek ruchomych muszą mieć również czas na regularną ewaluację działań placówki i aktywność promocyjną⁵². Nie mniej ważna jest dobra kondycja fizyczna i psychiczna, konieczna do pracy w niewielkim pomieszczeniu, nierzadko zatłoczonym⁵³.

Organizacja usług

Ruchome biblioteki można zorganizować w jednostkach administracyjnych niemających stałych bibliotek lub w tych, w których biblioteki działają, lecz zamierza się uzupełnić ich ofertę. Założenie biblioteki ruchomej

⁵⁰ Por. J. Pons, *Bibliobusy miejskie we Francji*, [w:] *Bibliobus w służbie...*, s. 52–53.

⁵¹ Por. *Association of Bookmobile...; Mobile library guidelines...*

⁵² *Mobile library guidelines...*

⁵³ Por. L. G. Pennel, dz. cyt., s. 34.

musi być poprzedzone analizą kosztów oraz korzyści, które to ze sobą niesie. Pomocne mogą być wskazówki, znajdujące się w *Mobile library guidelines*. Nie zawsze zorganizowanie biblioteki ruchomej musi być tańsze niż utworzenie stałej biblioteki. Niektóre koszty bowiem podlegają częstym zmianom, jak np. opłaty za paliwo, energię elektryczną oraz usługi związane z naprawą pojazdów. Oczywiście, należy również brać pod uwagę – poza korzyściami finansowymi – także te społeczne, a wśród nich zapewnienie dostępu do usług bibliotecznych osobom do tej pory go pozbawionym. Ruchome biblioteki mogą też stanowić formę zachęcenia do korzystania z bibliotek stałych, być może znacznie oddalonych, ale za to z bogatszymi zbiorami i ofertą usługową. Ponadto mogą reklamować i rekomendować konkretną bibliotekę dzięki informacjom umieszczanym na pojeździe. Liczne grono użytkowników biblioteki ruchomej oraz ich rosnące oczekiwania w zakresie usług biblioteczno-informacyjnych mogą w końcu uświadomić władzom lokalnym konieczność zorganizowania stałej biblioteki.

Biblioteki ruchome, oprócz udostępniania zbiorów, pomimo skromnych warunków lokalowych organizują różnorodne formy pracy z użytkownikami, do których należy zaliczyć koncerty muzyczne, spotkania poetyckie, spotkania autorskie, przedstawienia teatralne, gawędy o książkach czy szkolenia⁵⁴. Poza tym uczestniczą w projektach adresowanych do różnych grup wiekowych. Przykładem może być projekt „Mindspot” zainicjowany z myślą o młodych użytkownikach w bibliotece publicznej w Aarhus. W realizacji programu jest również wykorzystywany bibliobus – Spotmobile, który pojawia się na skwerach, plażach, w trakcie koncertów i festiwali muzycznych, oferując poza książkami i czasopismami, konsole gier wideo, laptopy, a także wygodne siedziska-poduchy, na których można usiąść przed pojazdem⁵⁵. Wymienione działania, oprócz wzbogacenia oferty, odgrywają istotną rolę marketingową, wychodząc naprzeciw potrzebom klientów, jak też je pobudzając, a potem zaspokajając.

---

⁵⁴ K. Lerdsuriyakul, *Telling the mobile libraries story: collecting the past to build the future*. W: *66th IFLA Council and General Conference, Jerusalem, Israel 13–18 August 2000* [on-line]. Jerusalem: IFLA 2000 [dostęp 30 listopada 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://archive.ifla.org/IV/ifla66/papers/102-175e.htm>; *Mobile library serving...*

⁵⁵ Por. L. Overgaard, *Mindspot partners up*, „Scandinavian Public Library Quarterly” 2010, no. 3, s. 11–13; *Library Spotlight: Aarhus Public Library* [on-line]. Youth Service Corner [dostęp 30 listopada 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.youthservicecorner.com/2009/library-spotlight-aarhus-public-library/>.

Współcześnie została także poszerzona oferta usług informacyjnych, które nie ograniczają się jedynie do informacji o bibliotece i posiadanych przez nią zbiorach, lecz dotyczą różnych sfer codziennego życia. Przykładowo, w duńskiej gminie Brønderslev rezultatem ścisłej współpracy biblioteki z centrum informacji obywatelskiej w bibliotekach ruchomych, docierających w pobliże miejsca zamieszkania użytkowników, są udzielane informacje dotyczące zapisania dziecka do przedszkola, zmiany adresu, pozyskania dofinansowania do opłaty mieszkaniowej czy ubezpieczenia zdrowotnego⁵⁶, a więc związane z doradztwem personalnym i socjalnym.

Wychodzenie poza standardowe usługi biblioteczne jest współcześnie koniecznością i jedyną drogą przetrwania bibliotek. Egzemplifikacją dobrej praktyki może być działanie biblioteki publicznej w fińskiej miejscowości Leppävirta. Zanim poszerzyła ona ofertę realizowaną w bibliobusie, wysłała kwestionariusze do wszystkich mieszkańców powyżej 65 roku życia, by zorientować się w ich oczekiwaniach. Badania wykazały, że do najbardziej pożądanых usług należą: usługi informacyjne, opieka lekarska i usługi pocztowe. W efekcie w bibliobusie zorganizowano konsultacje lekarskie⁵⁷.

Promocja

Promocja działań ruchomej biblioteki musi być intensywniejsza niż w przypadku stałych bibliotek, mających własny budynek i kojarzonych z konkretnym miejscem. Już w latach 50. ubiegłego wieku zwracano uwagę na konieczność stosowania wszelkich możliwych sposobów informowania społeczności o tej formie usług. Do promocji wykorzystywano wówczas broszury informacyjne, barwne zdjęcia wywieszane w sklepach, artykuły i rozkłady kursów bibliobusów zamieszczane w prasie lokalnej oraz biuletynach parafialnych, audycje w radiu i telewizji, plakaty na przystankach, na których zatrzymuje się bibliobus, zakładki do książek, kalendarze z rozkładem odwiedzin bibliobusów, wysyłanie pocztówek z fotografią bibliobusu i informacją o najbliższym przyjeździe, informa-

⁵⁶ *Mobile library services of today and tomorrow*, ed. P. Jokitalo, „Scandinavian Public Library Quarterly” 2008, no. 3, s. 24–25.

⁵⁷ *Mobile library services at your front door*, ed. P. Jokitalo, „Scandinavian Public Library Quarterly” 2009, no. 1, s. 26.

cje telefoniczne oraz wystawy ciekawych książek w lokalnych sklepach⁵⁸. Współcześnie wymienione formy promocji można uzupełnić o informacje dotyczące bibliotek ruchomych zamieszczane w biuletynach innych instytucji i władz lokalnych, na witrynach internetowych bibliotek oraz portalach społecznościowych. Promocyjny charakter ma również udział bibliotek ruchomych w organizowanych przez lokalne społeczności imprezach, takich jak kiermasze, pokazy, dni otwarte⁵⁹.

Podsumowanie

Biblioteki ruchome nie mogą być substytutem stałej biblioteki – chociaż w przypadku krajów rozwijających się dzieje się tak niejednokrotnie – ale powinny uzupełniać jej ofertę. Współcześnie, dzięki rozwojowi nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych, biblioteka ruchoma zazwyczaj nie jest już jedynym miejscem kontaktu z kulturą, co jednak nie oznacza, że należy z niej zrezygnować.

Biblioteki ruchome, poza licznymi zaletami, mają oczywiście wady, do których należy zaliczyć to, że nie pełnią funkcji lokalnego centrum kulturalnego miejscowości, przypisanej – zwłaszcza współcześnie – do działalności stałej biblioteki⁶⁰. Ponadto posiadają znacznie skromniejsze zbiory, niewielką powierzchnię i ograniczony czas oferowania usług⁶¹. Mają coś z dawnego „koczowniczego” stylu życia arystokracji, która stosunkowo często zmieniała miejsce pobytu i której dostarczano część zbiorów, przystosowując je do zainteresowań zmieniających się domowników lub gości pałaców⁶². Są także zależne od panujących warunków pogodowych, stanu dróg. Mogą jednak – wobec rozwoju technologii – odgrywać rolę lokalnego centrum informacji, docierającego w bezpośrednie sąsiedztwo zainteresowanych.

Biblioteki ruchome pełnią ważne funkcje społeczne. Dla osób unieruchomionych w domu są niejednokrotnie jedynym sposobem skorzystania z biblioteki i informacji. Dla dzieci i młodzieży mogą być zachętą do od-

⁵⁸ K. Adams, *Jak zorganizować działalność bibliobusu. (Rola bibliobusu w bibliotekach wzorcowych Luizjany)*, [w:] *Bibliobus w służbie...*, s. 27–28.

⁵⁹ *Mobile library guidelines...*

⁶⁰ Por. R. Klurth, *Bibliotekarskie i ekonomiczne problemy bibliobusu*, [w:] *Bibliobus w służbie...*, s. 2–13.

⁶¹ Por. szerzej S. W. Smith, dz. cyt., s. 14–20.

⁶² T. Kruszewski, dz. cyt.

wiedzenia bibliotek, a dla niewyrobionych czytelników – etapem przejściowym przed skorzystaniem z większych i zasobniejszych zbiorów. Dla mniejszości etnicznych stanowią ważne narzędzie w procesie pielęgnowania i zachowania własnego języka i kultury. Są też istotnym elementem *long-life learning* zwłaszcza w dobie zmieniających się wymagań rynku pracy i konieczności doskonalenia kwalifikacji zawodowych.

Hybrydowość bibliotek jest kojarzona przede wszystkim z formatami dokumentów oraz sposobami ich udostępniania. Obserwując wzorcowe praktyki w zakresie dostarczania usług bibliotecznych w krajach skandynawskich, można stwierdzić, że hybrydowość przejawia się także w ofercie usługowej wychodzącej poza standardowy kanon. Te wyzwania podejmują właśnie współczesne biblioteki ruchome.

“Little satelittes on wheels” – about history and contemporary activities of mobile libraries

ABSTRACT: This article describes one form of library and information services available to the public – the mobile library. It discusses the history and development of the mobile library, types of mobile libraries and how they are used. This article will look at the kinds of collections on offer, facilities available, what means are used to transport library stock and how service is organised. Also, what qualifications are needed to work in these institutions and the duties staff will carry out from day to day.

KEYWORDS: bookmobile, information services, library services, library vehicle, mobile library, public libraries